

DOI: 10.21005/pif.2019.39.E-04

SOLDIERS' SECTIONS AT THE JEWISH CEMETERIES OF THE FORMER KRAKOW FORTRESS IN THE YEARS 1914 – 1939

KWATERY ŻOŁNIERSKIE NA CMENTARZACH ŻYDOWSKICH W DAWNEJ TWIERDZY KRAKÓW W LATACH 1914 – 1939

Jan Schubert

dr arch.

Author's Orcid number: 0000-0001-8633-5263

Krakowska Akademia im. A.F. Modrzewskiego
Wydział Architektury

ABSTRACT

This article is an attempt at recreating the history of the soldiers' sections of Jewish cemeteries within the former Krakow Fortress, ranging from those established during the Great War to the present. The sites in question are the Jewish necropolises at Miodowa Street – for the Jewish Community of the city of Krakow, and near Jerozolimska Street, for the town of Podgórze. During the Nazi German occupation, several valuable sepulchral monuments were destroyed and the soldiers' section was drastically downscaled and vandalised, while the old cemetery at Jerozolimska Street ceased to exist.

Key words: Military cemeteries, Jewish cemeteries, Krakow, Podgórze, The Great War.

STRESZCZENIE

Artykuł jest próbą odtworzenia dziejów kwater żołnierskich na cmentarzach żydowskich w obrębie dawnej Twierdzy Kraków od ich założonych, w latach Wielkiej Wojny, do czasów obecnych. Były to nekropolie żydowskie przy ul. Miodowej – dla Gminy Żydowskiej miasta Krakowa i przy ulicy Jerozolimskiej dla miasta Podgórze. W czasie okupacji niemieckiej na cmentarzu przy ul. Miodowej zniszczono szereg wartościowych pomników nagrobnych oraz w ogromnym stopniu zmniejszono i zdewastowano kwaterę żołnierską, natomiast stary cmentarz przy ulicy Jerozolimskiej przestał istnieć.

Słowa kluczowe: Cmentarze wojskowe, cmentarze żydowskie, Kraków, Podgórze, Wielka Wojna.

1. JEWS IN THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY

During the First World War, the Austro-Hungarian army, comprised of 9 million people in total, including around 300 000 Jewish servicemen (close to 3.0 %). Due to the fighting in Galicia, which was fierce, the number of Jewish soldiers in the units fighting there was higher than average. Over 1000 officers fell on each front, which constituted 6.7 % of the officer corps of Austria–Hungary¹. In order to facilitate religious practices during wartime operations, each Stage Command was appointed high-ranking personnel from a number of faiths, including rabbis. In the years 1914–1918 the Austro-Hungarian armed forces employed 115 rabbis whose rank was equivalent to captain (9th degree officer status). Their duties included providing spiritual support to combat personnel, hosting religious services on the most significant holidays, delivering burial speeches (fig. 1), providing support to the families of the fallen, issuing death certificates and sometimes presiding over marriage ceremonies [21, p. 54, 56].

Fig. 1. Military Rabbi Salomon Bock attending a soldier's funeral. Source: [19, p. 69].

Ryc. 1 Rabin Polowy Salomon Bock przy pogrzebie żołnierskim. Źródło: [19, s. 69].

2. THE ORGANISATIONAL STRUCTURE OF SEPULCHRAL SERVICES IN THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY

Towards the end of 1915, by decree, the Presidium of the Austrian War Ministry formed the 9th War Department of Graves (*Kriegsgräberabteilung*, abbreviated as 9.KGA), whose prerogatives included all matters associated with military graves – including the establishment and maintenance of military graves and cemeteries [18, p. 243–267]. In Western Galicia these tasks were given to the Krakow War Department of Graves (*Oddział Grobów Wojenny*, abbreviated as OGW), which was a field unit of 9.KGA. In the years 1915–1918, it established 378 military cemeteries in this area, which included individual military graves and cemetery sections at thirteen local necropolises² of Israelite Communities. In addition, the Krakow OGW completed the construction of 22 cemeteries within the area of the Krakow Fortress in the final stages of the war, including those on the grounds of cemeteries of the Podgórze Israelite Community at Jerozolimska Street

¹ Kreuzwith H, *Juden In der k./u./k.Armee* (part III), [21], 1992, no. 2, p.4.

² The remaining graves of Jewish soldiers are located in the following localities: Jasło, Ołpiny, Biecz, Grybów, Bobowa, Tuchów, Tamów, Nowy Sącz, Myślenice. Ordered military sections were established in Bochnia and Brzesko. The cemeteries in Myślenice and Tuchów practically no longer exist. Individual matzevahs of Jewish soldiers can be found on non-Jewish military cemeteries in Owcza-Owczary (cemetery no. 70) and Przelęcz Małastowska (cemetery no. 60).

and the Community cemetery in Krakow at Miodowa Street. They were assigned the numbers 385 and 387, respectively [4, p. 413, 439–447].

3. BURIALS OF SOLDIERS PROFESSING THE JEWISH FAITH

Austrian law prohibited the burial of Jewish soldiers who fell or died together with Christians, which is why attempts were made to bury them at the civilian Jewish Community cemetery that was nearest to where they died [10, p. 166]. It was very rare to establish independent military cemeteries. The area of Western Galicia features only one such cemetery, in Zakliczyn (no. 293) [4, p.318].

Burial sites were marked with makeshift wooden planks, resembling a very narrow matzevah. During later cemetery maintenance operations they were replaced with stone or concrete matzevahs³.

4. MILITARY SECTIONS OF THE JEWISH CEMETERIES OF THE FORMER KRAKOW FORTRESS

The area of the Krakow Fortress, established by the decision of Emperor Franz I in 1850, included the Royal Capital City of Krakow and the Royal Free City of Podgórze, which was independent up to the 1st of July 1915 [9, p. 9]. The population of both towns included a considerable percentage of Jews, which was organised into independent Israelite Communities. Each of these communities had its own cemetery. The Krakow community had the so-called New Cemetery at Miodowa Street, established in 1800. The Community in Podgórze received its own cemetery at Jerozolimska Street in 1888 [9, p. 68].

Soon after the start of the First World War, in September and October of 1914, the army began to bury soldiers at the civilian cemeteries of Krakow and Podgórze, as well as at civilian Jewish cemeteries in Krakow (387) and Podgórze (385). A new military cemetery was also established near the epidemiological hospital in Łagiewniki (384).

5. MILITARY CEMETERY NO. 385 – A SECTION OF THE JEWISH CEMETERY IN PODGÓRZE AT JEROZOLIMSKA STREET

Information about this site is quite scarce. Aleksander Biberstein wrote that the old cemetery at Jerozolimska Street included many valuable tombstones, some of which were made from black Swedish granite, grey Czech granite, or red granite from Terebovlia. Many of those tombstones were excellent works of stone-cutting art [2, p. 230]. R. Broch, in his listing of the cemeteries of the former Krakow Fortress, reported that the military section of the Podgórze Jewish cemetery included 19 individual graves (numbered 1 to 19), with free space for additional soldiers [4, p. 413]. The second source of information – focusing not on the cemetery specifically, but on the soldiers who were buried there, was the set of personal files of the soldiers buried at cemetery no. 385⁴ and the listing of those buried in each cemetery of Western Galicia [5, p. 341]. The second source mentioned the

³ [1], Nr29/275/0-9, *Bestimmungen für die Errichtung, Erhaltung, Ausschmückung und Evidenz der Krieg-ergrabstätten*. These guidelines assumed the marking of Jewish graves with a wooden plaque, 20 cm wide and 70 cm tall, rounded at the top, corresponding to the form of a Jewish stone matzevah; the plaque was to feature the Star of David, with the Ten Commandments in Roman numerals below (I-V, VI-X), followed by the name, rank, unit number, date of death and an appropriate sentence in Hebrew. The plaques on the graves of Russian Jews were to list their military affiliation.

⁴ [1], Nr29/275/0-80 ; An analysis of the surviving personal files indicates that most of them died at epidemiological hospital no. 384 in Łagiewniki. The place of their internment is listed as "section (Parcel) M", while some died already after the war, e.g. private Juda Filozof, aged 19, died on 11.7.1920, while Dawid Beer died on 29.07.1921. These soldiers are not mentioned in the list of the fallen for cemetery no. 385 in Podgórze according to J.J.P. Drogomir, but they can be found on the list of the fallen for cemetery no. 387 at Miodowa Street.

following grave numbers (7, 10, 11, 12, 14, 17, 15, 56 and 74). We can conclude from this that graves were dug irregularly, as allowed by available space, which means there were no plans for a separate military section at this time. All of the buried dead were Austrian soldiers, whose names and surnames were known and who died between 2.11.1914 and 8.08.1918 [5, p. 341]. We also know that the Authority of the Krakow and Silesia Branch of the Jewish Participants in the Fight for Independence Association was to begin renovation work on the military section of the Podgórze Jewish cemetery through the War Graves Department, with the information about this dated to 1938⁵.

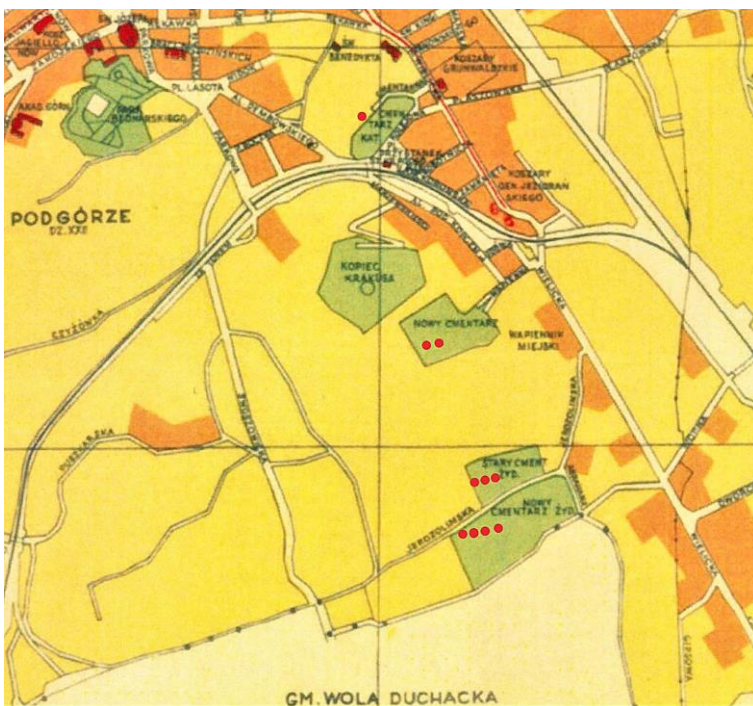

Fig. 2. Fragment of a plan of the Royal Capital City of Krakow from 1939 covering a part of the Podgórze district: 1. Old Roman Catholic cemetery; 2. New Roman Catholic cemetery; 3. Old Jewish cemetery at Jerolimaska Street; 4. New Jewish cemetery at Abrahama Street. Source: the Author's collection of plans of Krakow

Rys. 2. Wyrus z planu Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa z roku 1939 obejmujący część: dzielnicy Podgórze. 1. stary cmentarz rzymsko-katolicki; 2. nowy cmentarz rzymsko-katolicki; 3. stary cmentarz żydowski przy ul. Jerolimaskiej; 4. nowy cmentarz żydowski przy ul. Abrahama. Źródło: zbiór planów Krakowa w posiadaniu autora.

Fig. 3. The area of the old and new Jewish cemetery in the Podgórze district, converted into the KL Płaszów concentration camp in the years 1942–43. As seen in 2018. Source: original photograph

Ryc. 3. Tereny starego i nowego cmentarza żydowskiego w dzielnicy Podgórze zamienionych w latach 1942-43 na obóz koncentracyjny KL Płaszów. Stan z roku 2018. Źródło: fot. autor.

⁵ [3], No. 9, 22 January 1938.

No plans of the cemetery or photographs of its tombstones have survived. After the Germans took the city in 1939 the cemetery was first closed and then savagely vandalised, with the remains of the tombstones used for construction work. The site of this necropolis became a part of a forced labour camp in 1942, which was later converted into the KL Płaszów Nazi German concentration camp [9, p. 69] (fig. 3).

6. MILITARY CEMETERY NO. 387 – THE MILITARY SECTION OF THE CIVILIAN JEWISH CEMETERY AT MIODOWA STREET IN KRAKOW. HISTORY

The factography associated with this cemetery is more robust and we can trace what happened with the space assigned for the burial of soldiers professing the Jewish faith, although gaps do appear. The earliest pieces of information are associated with the period of the Great War. Let us then start again with specifying the numerical data concerning the soldiers buried there. Based on a listing of the interred prepared by Jerzy J.P. Drogomir, we can learn that 148 soldiers were buried there, out of which 138 had supposedly been Austro-Hungarian soldiers, 3 had been Russian ones and 1 had been Polish, however, as they author himself stated, this data is incomplete. The first burial was performed on 27.08.2014 (Fritz Engel), with subsequent ones taking place in September (6, 18, 24) and October (2, 8), with the last ones being in November (24, 28 and 30) 1918. The highest grave number was 1249. Based on an analysis of grave numbers and the list of the interred, it appears that 4 graves were used to bury 2 persons in each one. J. Drogomir mentions four sections (A, B, C, D), however, only two graves were noted in the section marked with the letter A (including that of Legionnaire Ladislaus Steinhaus, aged 19, buried on 1.11.1915). The listing states there were 14 rows, however, the placement of the graves in each section looks odd. As it has been mentioned before, 2 graves were noted in section A, 10 in section B, 86 in section C and 25 in section D, without assigning an appropriate section for 25 graves [5, p. 345–348].

To close the numerical data, it should be added that in the previously mentioned listing by R. Broch from the end of 1917 or the beginning of 1918, cemetery no. 378 reportedly included 161 individual graves and 14 mass graves, with the graves having numbers between 1 and 175 [4, p. 413]⁶.

Unfortunately, neither the plan of the cemetery nor the form of its tombstones has been determined. The only trace of design activity is the design of a monument for cemetery no. 387 in the National Archives in Krakow, as well as a number of associated documents.

In 1916 the Israelite Religious Council submitted a formal letter to the War Graves Department of the First Corps Command in Krakow on the matter of a monument for the military cemetery that was being established within the Jewish cemetery in Krakow. The Community pledged to cover the costs of building and decorating the cemetery for the fallen and dead soldiers of the Jewish faith, declaring a sum of 10 000 crowns for this purpose. The Council also requested the monument to be built, along with a bill of costs, supplying a plan of the parcel that it possessed⁷. One year had to pass before the request could be fulfilled. The architect, Lieutenant Hans Mayr, a designer with the OGW in Krakow, prepared a design of the monument and its nearby fence in February 1918. This date is present on the three ink drawings on transparencies that have survived in the National Archives in Krakow⁸ (fig. 5, 6). The impressive monument, the dimensions of its

⁶ There are observable discrepancies between R. Broch's and J.J.P. Drogomir's lists. The former lists the number of interred and the number of mass graves. The former reported that there had been 161 individual graves and 14 mass graves, while the latter wrote that the number of the interred was 148 and, apart from 4 double graves, there were no mass graves. It can be concluded that significant changes in the cemetery's plan must have taken place during the interwar period.

⁷ [1], Nr29/275/0-8; the parcel drawing mentioned in the official letter did not survive.

⁸ [1], Nr29/275/0-45.

base being 448 x 298 and its height being 490 cm, stood on a two-stepped plateau. *The ornamentation of the monument closely followed Jewish sepulchral symbolism. Its semi-circular top section was to feature a relief depicting the menorah surrounded by lions, symbolising the guardians of religious laws. Below, on a series of panels, Mayr designed tablets decorated with hand symbols, the coat of arms of the priests of the house of Aaron, forming a gesture of blessing, a crown – the symbol of the Torah, the greatest wealth of the Jewish nation, as well as the symbol of the pitcher and the bowl, as the coat of arms of the Tribe of Levi* [15, p. 140, 141]. It should be added that the architect also designed decorative plaques decorated with the Star of David in their upper parts on the side walls. All the plaques were to be filled with inscriptions in their lower parts (probably in Hebrew). The composition was supplemented by two willow trees, located on either side of the monument. This tree is considered a sepulchral tree – ancient Jews saw it as a symbol of the source of divine wisdom and grace [9, p. 459]. There is no information whether Hans Mayr had prepared the design of the monument only or the entire plan, and whether the monument itself was built at all. Until documents, photographs or archival drawings are found, these questions will remain unanswered.

Fig. 4. Section of the plan of the Capital City of Krakow from 1933 The Jewish cemetery at 55 Miodowa Street has been marked with a red circle. Source: the Author's collection of plans of Krakow.

Ryc. 4. Wyrys z planu Stołecznego Miasta Krakowa z roku 1933; czerwonym kółkiem zaznaczono cmentarz żydowski przy ulicy Miodowej 55. Źródło: zbiór planów Krakowa w posiadaniu autora.

After the end of the Great War, the military section of the Jewish cemetery at Miodowa Street was still used to bury soldiers who either fell in or died during the war with the Bolsheviks, as well as veterans and participants of uprisings⁹. During the interwar period, institutions meant to maintain military cemeteries changed several times. These were, from first to last: the Office of War Grave Maintenance of the Fifth Corps District in Krakow (the practical inheritor of the duties of the Austrian War Department of Graves), the Military Construction Authority in Krakow, which was to maintain lists of cemeteries and the dead, and after 1922, the War Grave Section of the Public Works Directorate. The

⁹ according to J.J.P. Drogomir's list 4 additional soldiers were buried at cemetery no. 387 in the years 1919-1921.

Jewish Community took interest in the maintenance and restoration of war graves, but it was the Jewish Participants in the Fight for Independence Association (henceforth called the Association), which was established in 1929, whose Krakow Branch, belonging to the Krakow-Silesia district – which itself started operating in 1933 – that had a War and Military Graves Section. Its duty was to maintain war graves and safeguard the memory of Jewish combatants. The head of the Section was Dr Ignacy Schenker [8, p. 138]. The Section's duty was to record already existing Jewish graves, maintain them, organise the Citizen's Committee for the maintenance of graves, as well as contact with local authorities concerning matters of maintaining graves. It was also noted that war graves should be discussed separately from military ones, as the latter are associated with military personnel whose deaths have occurred during peacetime¹⁰.

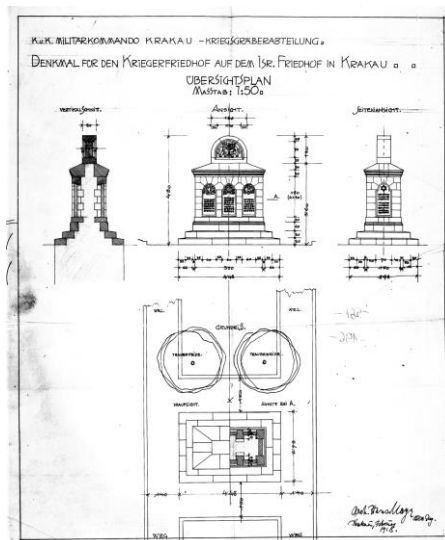

Fig. 5. The Jewish cemetery at 55 Miodowa Street Design of a monument for the Israeli soldiers' cemetery in Krakow prepared by por. inż. arch. Hans Mayr in February 1918. Source: National Archives in Krakow (ANKr), Military Office for the Maintenance of Military Graves of the Fifth Corps District in Krakow (WUOnGWOKnrV Kr), No. 29/275/0/-45.

Ryc 5. Cmentarz Żydowski przy ul. Miodowej 55. Projekt pomnika dla izraelskiego cmentarza żołnierskiego w Krakowie wykonany przez porucznika, inżyniera architekta Hansa Mayra w lutym 1918 roku. Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr) Wojskowy Urząd Opieki nad grobami.

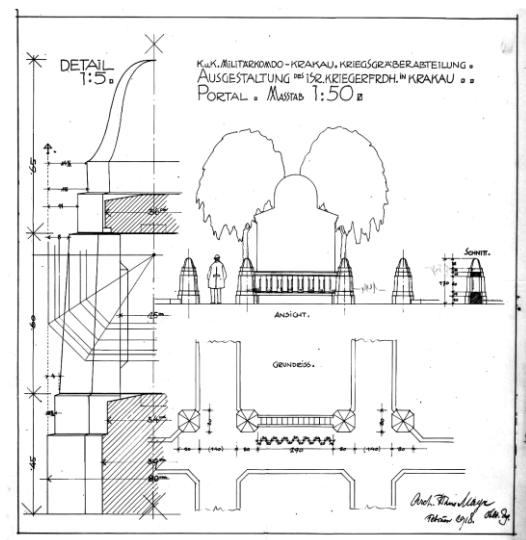

Fig.6. Jewish cemetery at 55 Miodowa Street. Military graves prior to restoration operations, as seen in 1934. Source: [19], no. 4, Kraków, 12 August 1935, p.7.

Ryc.6. Cmentarz Żydowski przy ulicy Miodowej 55. Groby żołnierskie przed uporządkowaniem, stan z roku 1934. Źródło: [19], nr 4, Kraków, 12 sierpnia 1935, s.7.

In the years 1935–1937 the Association, along with the Jewish Community, initiated an enormous campaign to restore the soldiers' cemetery [17, p. 46]. We are able to trace how this restoration looked like in practice based on the Jewish press. According to information from April 1935, the Krakow Branch of the Association performed a survey of the graves and commenced with restoration efforts at the cemetery and started to collect funding from families to erect a typical military tombstone, in addition to starting a campaign to have a joint monument built in order to link the existing war graves¹¹. During the spring and the start of the summer of 1935, the graves were cleared of grass, excess earth and debris was removed and a makeshift fence was erected, with cement and paint

¹⁰ [3], In June 1934, p.9.

¹¹ [3], No. 3, 16 April 1935, p.5.

procured via donations made by private persons, with 238 enamelled plaques being purchased with the intent to attach them to posts, with a series of photographs being taken¹². Significant progress was noted in July 1936. The soldier's cemetery was divided into sectors (sections), and these were in turn divided into smaller parts. Each part was marked with a letter of the Latin alphabet. 161 individual tombstones and two mass graves were reconstructed. It should be added that the shape of the tombstones were designed by Rabbis. Their upper sections featured a Star of David, with the name and surname of the soldier below, along with their date of death. This information was provided in Polish and Hebrew [8, p. 140]. In June 1937 there were 96 individual tombstones and two tombstones for mass graves. In July of that year sections C and D featured 112 and 70 tombstones, respectively¹³. The last press note describing the progress of the work on the cemetery is from October 1937. The *Gazeta Gminna* reported that it was nearing completion. The military tombstones were placed in all sectors and a metal fence for all sections was soon to be built. The structure of the monument was finished and the pavement was being laid along the path in the war graves section¹⁴. The final stage of the project – the unveiling of the monument – was reported to be approaching.

Although we can learn how the repair work progressed on the soldiers' section from these notes, both the spatial layout and the forms of individual tombstones prior to their remodelling remain unknown. Two photographs, one from 1934 and one from 1935 (fig. 7, 8) depict loosely-placed traditional matzevahs of varying size and form, however, on the photograph taken prior to the restoration effort, they can be seen standing amidst lush greenery, with the layout being slightly altered afterwards – some were surrounded with a wooden fence, the greenery has been somewhat put in order, but the tombstones still differ from each other considerably.

Fig.7. Jewish cemetery at 55 Miodowa Street. Military graves during restoration. A wooden fence can be seen on the image. As seen in 1935. Source: [18], no. 4, Krakow, 12 August 1935, p.7.

Ryc. 7. Cmentarz Żydowski przy ulicy Miodowej 55. Groby żołnierskie w trakcie porządkowania. Widoczny płot drewniany. Stan z 1935 roku. Źródło: [18], nr 4, Kraków, 12 sierpnia 1935, s.7.

Fig. 8. Ceremonial unveiling of the monument To the Jewish Soldiers Who Fell 1914–1921 on the 14th of November 1937. Designed by: inż.. Alfred Düntuch, inż. Edward Kreisler and inż. Józef Tauba. Source: [21], fig.160.

Ryc. 8. Uroczyste odświeżenie pomnika „Żołnierzy Żydowskich poległych w latach 1914-1921” w dniu 14 listopada 1937 roku. Autorzy projektu to inż. Alfred Düntuch, inż. Edward Kreisler i dr inż. Józef Tauba. Źródło: [21], ryc.160.

The official unveiling of the monument and the handover of the war graves to the Community and society at large took place on the 14th of November 1937, *with the participation of representatives of Army Authorities, the Jewish Community, the Rabbinate, numerous delegations of associations, social institutions and the colour guards of several*

¹² [3], No. 4, 12 August 1935, p.7, 8.

¹³ [3], No. 8, 25 June 1937, p.13 ; *Gazeta Gminna*, No. 4, 15 July 1937, p.2.

¹⁴ [8], No. 5, 18 October 1937, p.5.

organisations, schools and veterans' associations from Warsaw, Lviv, Katowice, Sosnowiec, Będzin, Przemyśl and other cities. The guard of honour of the 20th infantry regiment of the land of Krakow, along with its army band and colours, stood along the cemetery avenue opposite the monument, as did Jewish soldiers of the Krakow garrison¹⁵. Ultimately, 325 soldiers were laid to rest in the military section of the cemetery – 41 officers, 276 privates and 8 insurgents¹⁶.

Fig. 9. Ceremonial unveiling of the monument to the Jewish Soldiers Who Fell 1914–1921. The guard of honour presents arms. To the left and right we can see the tombstones of fallen soldiers: private Oskar Weisskopf and private ?...sch Weitz. Both died in 1918. [3], no. 9, Krakow, 22 January 1938, p. 16.

Ryc. 9. Uroczyste odsłonięcie pomnika „Żołnierzy Żydowskich poległych w latach 1914-1921”. Kompania honorowa prezentuje broń. Po prawej i lewej stronie zdjęcia widoczne stele nagrobne poległych żołnierzy: szer. Oskara Weisskopfa i szer. ?...sch Weitz'a. Obaj polegli w roku 1918. [3], nr 9, Kraków, 22 stycznia 1938, s. 16.

In this short article I will omit the description of the ceremony itself that followed, instead focusing on spatial and architectural matters. The military sector was probably located in the south-western part of the Jewish cemetery. It was composed of four sections (A, B, C, D), of which the first could have been adjacent to the southern wall of the cemetery, while the remaining ones could have been laid out in parallel to the western wall. The monument itself, located on an elevated platform, was designed by the architects Alfred Düntuch, Edward Kreisler and Dr inż. Józef Taube¹⁷ Maintained in the spirit of modernism, it had the form of a rectangular monument wall, flanked by pillars extruded from its surface, built into the cemetery wall. In the lower part of these pillars there was a Greek helmet and a xiphos-type sword, analogous to the one featured on tombstone emblems. At the centre of the wall was the coat of arms of Poland: a crowned eagle bearing a shield with the Star of David, and an inscription in Polish and Hebrew: "To the Jewish Soldiers Who Fell 1914–1921". Underneath the inscription, on a pedestal, there was an enormous stone vigil light [14, p. 154]. Of note is the similarity of the layout of the monument wall to the solution employed in the monument to the Legionnaires at the Rakowice cemetery. The photograph of the monument itself (fig. 9) was published several times in the press and in books devoted to the cemetery at Miodowa Street, which can be considered proof that the monument was incorporated into the wall surrounding the cemetery, yet it does not define the placement of the monument itself relative to the cardinal directions and therefore does not explain how it was located within the plan of the entire military necropolis. On the second photograph of the ceremony (fig. 8) we can see tombstones on both sides of the row formed by honour guard soldiers. To the right, in its upper section, we can see the round emblem with the Star of David, with a laurel wreath encircling its left

¹⁵ [8], No. 6 25 November 1937, p. 6-10.

¹⁶ *ibidem*

¹⁷ www.in.memoria.m.architektsarp.pl/pokaz/edward_kreisler.18083, www.in.memoria.m.architektsarp.pl/pokaz/alfred_jozef_duntuch.19234; The foundation act mentions A. Düntuch, E Kreisler and Wiktor Gaeschler as designers. Both of the monument's designers were excellent architects. Kreisler was the co-author of the building of the Jewish Elders' Shelter at 6 Chmielewskiego Street and the co-author of the National Museum in Krakow and the PTSM Shelter at Oleandry Street. Düntuch was the co-author of, among other things, the townhouse at 33 Św. Marka Street, the corner townhouse on 24 Słowackiego Avenue/1 Grottgera Street, the townhouse at 10 Krzywa Street, as well as a number of office buildings in Sao Paulo. He designed all of these buildings in cooperation with Stefan Landberg.

side. In the centre there is a Greek helmet, behind which is a double-edged sword – a xiphos [15, p. 154]. Such emblems, initially made of metal, were placed on all military tombstones. The cemetery survived in this form up to the year 1939. After the Nazi German occupants entered Krakow, some civilian burials were allowed, but the cemetery was closed in March 1941, after the establishment of the Podgórze ghetto [10, p. 162]. The vandalising of practically the entire Jewish necropolis began in September 1939. The Germans, as a part of eliminating traces of Polish identity, ordered the Monument *To the Jewish Soldiers Who Fell 1914–1921* to be dismantled and a large portion of military tombstones were destroyed. An immense amount of destruction was inflicted on the military section in 1944, when the Nazi Germans levelled a 20-metres-wide belt of land in the cemetery, near the western wall, along the railway tracks, in order to build a school for railway workers. Along with civilian graves, a large part of the military section – adjacent to the cemetery wall – was demolished at the time [6, p. 154].

Fig. 10. The current plan of the Jewish cemetery at 55 Miodowa Street. The former location of section A, where the monument to Jewish Soldiers who died in the years 1914–1921 was located, has been marked with a red circle, while the locations of surviving military tombstones have been marked with double circles. Source: [13]

Ryc.10. Aktualny plan cmentarza Żydowskiego przy ul. Miodowej 55. Pojedynczym czerwonym kółkiem zaznaczone miejsce dawnej kwatery A, gdzie usytuowany był pomnik Żołnierzy Żydowskich poległych w latach 1914-1921, podwójnym kółkiem miejsce usytuowania pozostałych do dzisiaj steli grobowych żołnierzy. Źródło: [13]

Fig.11. The Jewish cemetery at 55 Miodowa Street. Remains of section A and the monument site. As seen in June 2019. Source: original photograph

Ryc.11. Cmentarz Żydowski przy ul. Miodowej 55. Pozostałości po kwaterze A i miejscu usytuowania pomnika. Stan z czerwca 2019. Źródło: fot autor

7. THE CEMETERY IN 2018

The present-day image of the entire Jewish cemetery was created as a result of a massive renovation effort funded by the Joint Distribution Committee, an American organisation for supporting Jews, thanks to which the cemetery was restored in the years 1960–1963 [6, p. 154, 155]. In the military section, several dozens of standing tombstones have survived (fig. 11) on the sepulchral fields along the western wall of the cemetery (26), either in the form of remnants showing varying degrees of damage, incorporated into the low wall surrounding the funeral home (6) or scattered in various places across the cemetery. The standing tombstones' dimensions are 38 x 63 cm, the tombstones themselves standing on concrete pedestals (fig. 12). Only one tombstone, incorporated into the wall near the funeral home, possesses a slightly damaged emblem with the Star of David¹⁷

¹⁷ The inscription on the tombstone states that it marks the grave of private Henryk Weiderberg, d. 25.10.1914

(fig. 14). The platform with two flights of stairs, located in the furthest, southern part of the cemetery, could be the site in which the Monument To the Jewish Soldiers Who Fell 1914–1921 was located, as well as the location of section A (fig. 10).

Fig. 12. The Jewish cemetery at 55 Miodowa Street. A series of surviving tombstones of soldiers who either fell or died in 1914–1918 near the western wall of the cemetery. As seen in June 2019. Source: original photograph

Ryc.12. Cmentarz Żydowski przy ul. Miodowej 55. Szereg zachowanych steli nagrobnych żołnierzy poległych i zmarłych w latach 1914-1918 przy zachodnim murze cmentarza. Stan z czerwca 2019. Źródło: fot. autor

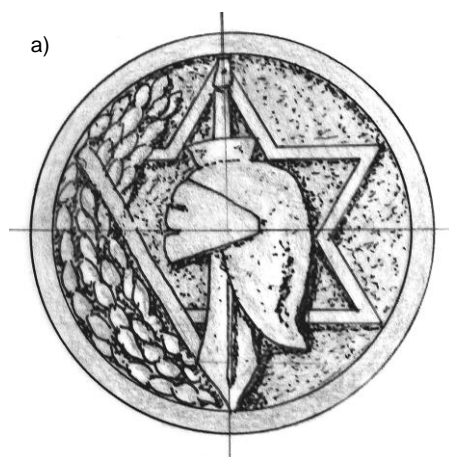

Fig.13. a/. original drawing with an attempt at reconstructing the emblem featured on military tombstones; b/ fragment of the tombstone of private Henryk Weiderberg, who died on the 28th of October 1914, placed on the wall opposite the funeral home. We can see the only surviving emblem with the Star of David, with a laurel wreath surrounding its left side. In the central section there is a Greek helm and a double-edged sword – the *xiphos*. As seen in June 2019. Source: original work.

Ryc.13. a/. rysunek autora z próbą rekonstrukcji emblematu z żołnierskich steli nagrobnych; b/ fragment steli nagrobnej szer. Henryka Weiderberga zmarłego 28.X.1914, wkomponowanej w murek naprzeciw domu pogrzebowego. Widoczny jedyny zachowany emblemat z Gwiazdą Dawida, okoloną po lewej stronie wieńcem laurowym. W części centralnej hełm grecki oraz miecz obosieczny – *xiphos*. Stan z czerwca 2019. Źródło: fot. autor

8. SUMMARY AND CONCLUSIONS

Spatial layout (fig.14)

Upon analysing the present-day plan of the site, we can conclude that the hypothesis formulated when describing the cemetery after its renovation in the years 1935–1937 is valid. The entire military layout was located in the south-western part of the Jewish cemetery. However, further conclusions will be accurate only under the assumption that the current path layout is not secondary and has not been established during the cemetery's renovation in the 1960s. The western part differs greatly from the rest of the cemetery paths, creating a separate circulation grid laid along the north-south axis. If we added the 20-metres-wide belt that had been destroyed by the Nazi German occupants near the western side of the cemetery wall, a multi-section layout could be formed, culminating with the plateau on which the monument and some of the matzevahs could have stood in its southern section. In the photograph taken during the ceremony of the monument's unveiling (fig. 8), the visible tombstones are elevated relative to the rest of the terrain on which the soldiers stand. There is doubt as to the placement of the monument adjacent to the southern part of the wall, which is slightly slanted in this section. Secondly, the present-day raised platform, with two flights of stairs, would be clearly asymmetrical relative to the cemetery paths. Overall, until even a fragment of a graphical or photographic documentation is found, all visions of the plan of the military section must remain hypothetical.

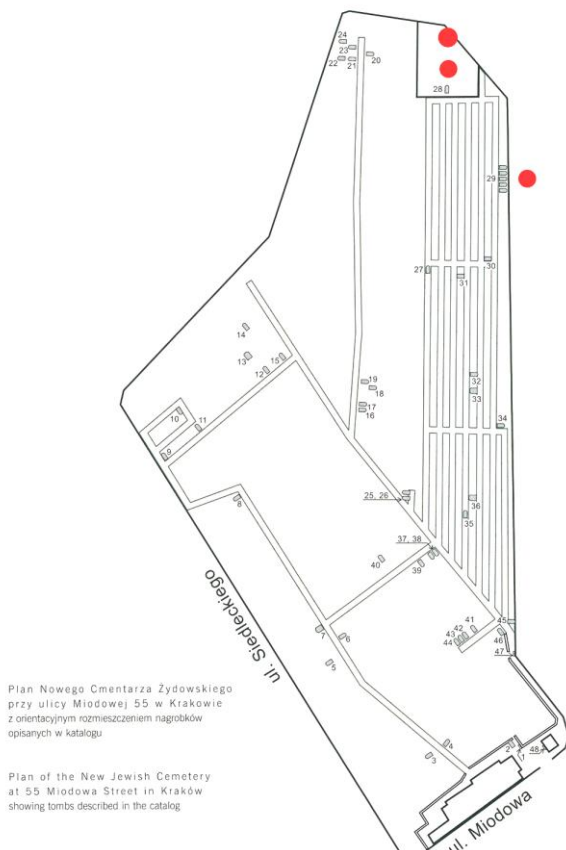

Fig.14. Section of the Plan of the Capital City of Krakow from 1933. The Jewish cemetery at 55 Miodowa Street has been marked with a red circle. Source: the Author's collection of plans of Krakow

Ryc.14. Wyrys z planu Stołecznego Miasta Krakowa z roku 1933. Czerwonym kółkiem zaznaczony cmentarz żydowski przy ulicy Miodowej 55. Źródło: zbiór planów Krakowa w posiadaniu autora

Tombstone layout

The surviving tombstones, made from dolomite stone, are located along the western wall of the cemetery. They have been placed with their inscribed parts facing eastward, in

parallel to the paths, while based on fig. 8, the layout of the matzevahs would be perpendicular to the paths, with the inscriptions facing southwards. This would completely alter the current form of this part of the cemetery.

Tombstones

Once again going back to figure 8 and the tombstones depicted in it, we can conclusively state that they are indeed the tombstones designed in the 1930s, displaying the previously described round emblem with the Star of David and inscriptions in two languages, made from dolomite. It should be added that in the foundation act it is the authors of the monument that are listed as authors and not the Rabbis. We do not know whether the tombstones of the insurgents and veterans buried in this sector were identical or different.

General state of the cemetery

Unfortunately, at present, the existing elements are progressively deteriorating, falling prey to the lush greenery, human activity and time itself. Without a doubt, even minimal maintenance work on the greenery and the placement of written and graphical information concerning the fact that this section of the civilian cemetery is the site of the burial of over 300 Jewish soldiers would be an important step towards improving the situation.

KWATERY ŻOŁNIERSKIE NA CMENTARZACH ŻYDOWSKICH W DAWNEJ TWIERDZY KRAKÓW W LATACH 1914 – 1939

1. ŻYDZI W ARMII AUSTRO-WĘGIERSKIEJ

W czasie I wojny światowej w austro-węgierskiej armii, liczącej 9 milionów ludzi, służyło około 300 000 Żydów (blisko 3 %). W wyniku toczonych, bardzo ciężkich, walk na terenie Galicji, liczba żołnierzy wyznania mojżeszowego była w walczących tam jednostkach wyższa od średniej. Na frontach poległo ponad 1000 oficerów co stanowiło 6.7% korpusu oficerskiego Austro-Węgier¹. W celu ułatwienia praktyk religijnych w trakcie walk, do poszczególnych Komend Etapów oddelegowano wyższych stopniem wojskowych kilku wyznań, w tym także rabinów. W latach 1914-1918 austro-węgierskie siły zbrojne zatrudniały 115 rabinów w randze odpowiadającej stopniowi kapitana (status oficerski 9 stopnia). Do ich obowiązków należało zapewnienie walczącym opieki duchowej, odprawianie nabożeństw w największe święta, wygłaszanie mów pogrzebowych (ryc.1), wspieranie rodzin poległych, wydawanie aktów zgonu, czasem udzielanie ślubów. [21, s.54,56].

2. ORGANIZACJA SŁUŻB GROBOWNICZYCH W ARMII AUSTRO-WĘGIERSKIEJ

Pod koniec 1915 roku zarządzeniem austriackiego Prezydium Ministerstwa Wojny powołany został 9 Wydział Grobów Wojenny (*Kriegsgräberabteilung* w skrócie 9.KGA), w którego gestii znalazły się wszystkie sprawy związane z grobownictwem wojennym – w tym zarządzanie grobów i cmentarzy żołnierskich. [18, s. 243-267] Zadania te w Galicji Zachodniej przypadły krakowskiemu Oddziałowi Grobów Wojennych będącemu terenową jednostką 9. KGA..W latach 1915 -1918 założył on na tym obszarze 378 cmentarzy żołnierskich, a wśród nich pojedyncze groby lub kwatery żołnierskie na trzynastu miejsco-

¹ Kreuzwith H, *Juden In der k./u./k.Arme*e (część III), [22], 1992, nr 2, s. 4.

wych² nekropolach Gmin Izraelickich. Dodatkowo OGW Kraków, w końcowym okresie wojny dokończył budowę 22 cmentarzy w obszarze Twierdzy Kraków. w tym na cmentarzach Gminy Izraelickiej w Podgórzu przy ul. Jerozolimskiej i Gminy w Krakowie przy ul. Miodowej. Nadano im numery 385 i 387 [4, s.413, 439-447].

3. POCHÓWKI ŻOŁNIERZY WYZNANIA MOJŻESZOWEGO

Prawo austriackie zabraniało chowania poległych lub zmarłych żołnierzy Żydów razem z chrześcijanami, stąd starano się ich grzebać na najbliższym, od miejsca śmierci, cmentarzu cywilnym Gminy żydowskiej. [7, s.166] Bardzo rzadko zakładano samodzielne cmentarze żołnierskie. Na obszarze Galicji Zachodniej istnieje tylko jeden taki cmentarz w Zakliczynie (nr 293). [4, s.318].

Miejsca pochówków były oznaczane prowizorycznie drewnianymi, deseczkami, przypominającymi w kształcie bardzo wąską macewę. Przy późniejszym porządkowaniu cmentarzy zastępowano je macewami kamiennymi lub betonowymi³.

4. KWATERY WOJSKOWE NA CMENARZACH ŻYDOWSKICH DAWNEJ TWIERDZY KRAKÓW.

W obszarze, powstałej decyzją cesarza Franciszka I z roku 1850, Twierdzy Kraków znalazły się Królewskie Stołeczne Miasto Kraków i niezależne, do 1 lipca 1915 roku, Królewskie, Wolne Miasto Podgórze [9, s.9]. W obydwu, znaczny procent stanowiła ludność żydowska, zorganizowana w niezależnych Gminach Izraelickich. Każda z nich miała własny cmentarz. Dla krakowskiej był to tzw. Nowy Cmentarz przy ul. Miodowej, założony w 1800 roku. Gmina w Podgórzu uzyskała własny, przy ul. Jerozolimskiej w 1888. [9, s. 68].

Wkrótce po wybuchu I wojny światowej, bo już we wrześniu i październiku 1914, rozpoczęło wojsko pierwsze pochówki żołnierskie na cywilnych cmentarzach Krakowa i Podgórza, a także na cywilnych cmentarzach żydowskich w Krakowie (387) i Podgórzu (385). Założono również nowy cmentarz żołnierski przy szpitalu epidemicznym w Łagiewnikach (384).

5. CMENARZ ŻOŁNIERSKI NR 385 CZYLI WYDZIELONA CZĘŚĆ Z CMENARZA ŻYDOWSKIEGO W PODGÓRZU PRZY UL. JEROZOLIMSKIEJ

Informacje na temat tego założenia są nader skąpe. Aleksander Biberstein napisał, iż stary cmentarz przy ul. Jerozolimskiej *miał wiele cennych nagrobków, m. innymi z czarnego granitu szwedzkiego, popielatego czeskiego, czerwonego trembowelskiego. Wiele z tych nagrobków było dziełami sztuki kamieniarskiej.* [2, s.230]. R. Broch w wykazie cmentarzy w obrębie dawnej Twierdzy Kraków, podaje, iż w części żołnierskiej żydowskiego cmentarza podgórskiego znajdowało się 19 grobów pojedynczych (o numerach od 1 do 19,) a było jeszcze miejsce wolne dla kolejnych żołnierzy. [4, s.413] Drugim źródłem

² Pozostałe groby żołnierzy Żydów znajdują się w następujących miejscowościach: Jaśle, Ołpinach, Bieczu, Grybowie, Bobowej, Tuchowie, Tarnowie, Nowym Sączu, Myślenicach. Uporządkowane kwatery wojskowe założono w Bochni, Brzesku. Cmentarze w Myślenicach i Tuchowie praktycznie nie istnieją. Natomiast pojedyncze macewy żołnierzy Żydów można odnaleźć na cmentarzach wojskowych nie żydowskich w Owczarach (cm. nr 70) i Przełęczy Małastowskiej (cm. nr 60).

³ [1], Nr29/275/0-9, *Bestimmungen für die Errichtung, Erhaltung, Ausschmückung und Evidenz der Kriegergrabstätten.* Powyższe wytyczne przewidywały oznaczenie grobów żydowskich tablicą z drewna o szerokości 20 cm i wysokości 70 cm zaokrągloną na górze, odpowiadającą żydowskiej macewie z kamienia; na tablicy należy umieścić gwiazdę Dawida, poniżej rzymskimi cyframi Dekalog (I–V, VI–X), dalej nazwisko, stopień numer oddziału, datę śmierci, wreszcie odpowiednią sentencję w języku hebrajskim. Na tablicach Żydów rosyjskich należy zaznaczyć ich przynależność wojskową.

informacji, nie tyle o cmentarzu co, o żołnierzach tam pochowanych są: zbiór kart imiennych żołnierzy pogrzebanych na cm. nr 385⁴ oraz wykaz poległych na poszczególnych cmentarzach Galicji Zachodniej [5, s.341]. W tym drugim źródle wymienione są następujące numery grobów (7,10,11,12,14,17, 16,56 i 74). Można z tego wnioskować, iż groby zakładano nieregularnie w miarę wolnego miejsca, a więc jeszcze wtedy nie było planu kwatery wojskowej. Wszyscy pochowani to żołnierze austriaccy, wszyscy znani z imienia i nazwiska, zmarli pomiędzy 2.11.1914 a 8.08.1918. [5, s. 341]. Z roku 1938 pochodzi jeszcze informacja, iż Zarząd Oddziału Krakowsko-Śląskiego Związku Żydów Uczestników Walk o Niepodległość, przez Sekcję Grobów Wojennych rozpocznie prace porządkowe przy kwaterze żołnierskiej na cmentarzu żydowskim w Podgórzu⁵.

Nie zachowały się żadne plany cmentarza lub zdjęcia nagrobków. Po wkroczeniu Niemców 1939 roku cmentarz najpierw został zamknięty, a później całkowicie zdewastowany, a zniszczone nagrobki użyto do prac budowlanych. Teren tej nekropolii w lipcu 1942 roku stał się częścią obozu pracy przymusowej, potem KL Płaszów [9, s.69] (ryc. 3).

6 CMENTARZ ŻOŁNIERSKI NR 387 CZYLI CZĘŚĆ WOJSKOWA CYWILNEGO CMENTARZA ŻYDOWSKIEGO W KRAKOWIE PRZY ULICY MIODOWEJ. HISTORIA

Faktografia związana z tym cmentarzem jest nieco bogatsza i można – choć z dużymi lukami – prześledzić co działo się z przestrzenią przeznaczoną pod pochówki żołnierzy wyznania mojżeszowego. Najwcześniejsze informacje łączą się z latami Wielkiej Wojny. Zaczniemy więc ponownie od określenia danych liczbowych dotyczących pochowanych tam żołnierzy. Opierając się na spisie pochowanych opracowanym przez Jerzego J.P. Drogomira dowiadujemy się, że ogółem pochowano tam 148 żołnierzy, w tym przypuszczalnie 138 austrowęgierskich, 3 rosyjskich i jednego Polaka., ale jak podaje sam autor, dane te są niepełne. Pierwszego pochówku dokonano 27.08.2014 (Fritz Engel), a kolejne następowały we wrześniu (6, 18, 24) oraz październiku (2, 8), ostatnie zaś w listopadzie (24, 28 i 30) 1918. Najwyższy numer grobu to 1249. Z analizy numeracji grobów i listy pochowanych nasuwa się uwaga, iż w 4 grobach złożono po dwie osoby. J. Dragomir wymienia cztery kwatery (A, B, C, D), przy czym w części oznaczonej literą A odnotowane są tylko dwa groby (w tym Legionisty Ladislausa Steinhausa lat 19, pochowanego 1.11.1915). Ze spisu wynika, iż było 14 rzędów, natomiast dosyć dziwnie wygląda rozmieszczenie grobów w poszczególnych kwaterach Jak wspomniano wyżej, w kwaterze A odnotowano 2 groby, w B 10, w C 86, w D 25 i bez oznaczenia kwatery 25 grobów.[5, s.345 – 348].

Dla zamknięcia danych liczbowych dodać należy, iż w wymienianym już wcześniej spisie R. Brocha, z końca 1917 lub początku 1918 roku, na cmentarzu 378 miało być 161 grobów pojedynczych i 14 masowych, a numery grobów zamykały się między 1 a 175. [4, s. 413]⁶.

Niestety do tej pory nie znane są ani plan cmentarza ani forma nagrobków. Jedynym śladem działalności projektowej jest zachowany w Archiwum Narodowym w Krakowie projekt pomnika dla cmentarza 387 oraz kilka dokumentów z nim związanych.

⁴ [1], Nr29/275/0-80; z analizy zachowanych kart imiennych zmarłych żołnierzy wynika, że większość z nich zmarła w szpitalu epidemicznym nr 384 w Łagiewnikach. Jako miejsce pochówku wymienia na jest „kwatery (Parcela) M”, a kilku zmarło już po wojnie np. szer. Juda Filozof, lat 19, zmarł 11.VII.1920, a Dawid Beer 29.VII.1921. Żołnierze ci nie są wymienieni w spisie poległych z cmentarza 385 w Podgórzu wg. J.J.P. Drogomira natomiast można ich znaleźć w spisie poległych na cmentarzu nr 387 przy Miodowej.

⁵ [3] nr 9, 22 stycznia 1938.

⁶ Można zauważyć rozbieżności między spisami R. Brocha i J.J.P. Drogomira. Pierwszy podaje w kwestii ilości pochowanych i ilości grobów masowych. Pierwszy podaje iż było 161 grobów pojedynczych i 14 masowych drugi, pisze iż ilość pochowanych wynosiła 148 i poza 4 mogiłami podwójnymi nie ma żadnej zbiorowej. Wniosek, iż w okresie międzywojennym musiały nastąpić duże zmiany w planie cmentarza.

W listopadzie 1916 roku Izraelicka Rada wyznaniowa zwróciła się do Oddziału Grobów Wojennych przy Dowództwie Korpusu I w Krakowie z pismem w sprawie pomnika dla cmentarza wojennego, tworzonego w ramach cmentarza żydowskiego w Krakowie. Gmina zobowiązała się do pokrycia kosztów budowy i ozdobienia cmentarza dla poległych i zmarłych żołnierzy wyznania mojżeszowego, deklarując na ten cel 10 000 koron. Rada prosiła również o wykonanie pomnika wraz z preliminarzem kosztów, udostępniając ze swej strony rysunek parceli.⁷ By prośba ta została zrealizowana musiał minąć ponad rok. Architekt, por. Hans Mayr, projektant OGW w Krakowie, opracował projekt pomnika i ogrodzenia przy nim w lutym 1918. Taka data figuruje na trzech zachowanych w Archiwum Narodowym w Krakowie, sygnowanych rysunkach wykonanych tuszem na kalce⁸. (ryc. 5, 6.). Okazały pomnik o wymiarach 448 x 298 i wysokości 490 cm stał na dwustopniowym plateau. *Wystrój pomnika ściśle nawiązywał do nagrobnej symboliki żydowskiej. W półkolistym zwieńczeniu miała znajdować się płaskorzeźba menory w otoczeniu lwów, symbolizujących strażników praw religijnych. Niżej, na płycinach Mayr zaprojektował tablice ozdobione symbolami rąk, godłem kapłanów rodu Aarona, wyciągniętymi w geście błogostawieństwa, korony – znaku Tory, czyli najwyższego dobra narodu żydowskiego oraz dzbana i misy jako godła plemienia Lewitów.* [15, s.140,141]. Dodać trzeba, iż na ścianach bocznych architekt zaprojektował także tablice ozdobione w górnej części gwiazdą Dawida. Wszystkie tablice, miały być w swoich dolnych częściach wypełnione inskrypcjami (najprawdopodobniej w języku hebrajskim). Kompozycję uzupełniały dwie wierzby, usytuowane po bokach pomnika. Drzewo to uznawane było za drzewo nagrobne, a u Żydów starożytnych symbolizujące źródło mądrości i łaski bożej [9., s.459]. Nie mamy informacji czy Hans Mayr opracował tylko projekt pomnika czy też wykonał także plan całego założenia i czy sam pomnik został zrealizowany. Do momentu odnalezienia dokumentów, zdjęć czy rysunków archiwalnych odpowiedzi na te pytania nie będzie.

Po zakończeniu Wielkiej Wojny, w części wojskowej żydowskiego cmentarza przy ul. Miodowej nadal chowano żołnierzy poległych lub zmarłych w wojnie bolszewickiej, weteranów i powstańców. W okresie międzywojennym instytucje opiekujące się cmentarzami wojennymi zmieniały się kilkakrotnie. Były to w kolejności: Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi Okręgu Korpusu nr V w Krakowie (praktyczny spadkobierca austriackiego Oddziału Grobów Wojennych), Zarząd Budownictwa Wojskowego w Krakowie, który miał prowadzić rejestry zmarłych i cmentarzy, a od 1922 Referat Grobów Wojennych Dyrekcji Robót Publicznych. Opieką i porządkowaniem grobów wojennych zainteresowana była Gmina Żydowska, ale przede wszystkim, założony w 1929 roku Związek Żydów Uczestników Walk o Niepodległość Polski (dalej Związek), którego Oddział Krakowski, należący do regionu Kraków-Silesia (Śląsk), działający od 1933 roku miał sekcję Grobów Wojennych i Wojskowych. Jej zadaniem było opiekowanie się grobami wojennymi i strzeżenie pamięci o Żydach kombatantach. Na czele tej Sekcji stał dr Ignacy Schenker. [11, s. 138]. Zadaniem Sekcji było wprowadzenie do ewidencji już istniejących grobów żydowskich, ich uporządkowanie, zorganizowanie Komitetu Obywatelskiego dla opieki nad grobami, nawiązanie kontaktu z miejscowymi władzami w sprawach pieczy nad grobami. Zwrócono także uwagę, iż należy odróżnić groby wojenne od wojskowych, gdyż te drugie są związane z osobami wojskowymi zmarłymi w czasie pokoju¹⁰.

W latach 1935–1937 Związek wraz Gminą Żydowską podjął wielką akcję porządkowania cmentarza żołnierskiego [17, s.46]. W oparciu o prasę żydowską można prześledzić jak wyglądała, w praktyce, ta opieka. Według informacji z kwietnia 1935 krakowski Oddział Związku sporządził ewidencję grobów i przystąpił do prac porządkowych na cmentarzu oraz zaczął zbierać środki od rodzin pochowanych na *postawienie typowego nagrobka wojskowego* a także rozpoczął akcję na rzecz postawienia wspólnego pomnika celem

⁷ [1], Nr29/275/0-8; wymieniony w piśmie rysunek parceli nie zachował się.

⁸ [1], Nr29/275/0-45.

¹⁰ [3], w czerwcu 1934, s. 9.

powiązania istniejących grobów wojennych¹¹. Powrócono więc do pomysłu Gminy nie-zrealizowanego w 1918 roku. Wiosną i z początkiem lata 1935 oczyszczono groby z trawy, wywieziono ziemię i gruz oraz postawiono prowizoryczny parkan, pozyskano od osób prywatnych cement i farby, a także zakupiono 238 tabliczek emaliowanych w celu przymocowania ich do słupków, wykonano szereg zdjęć¹². Znaczny postęp prac zanotowano w lipcu 1936. Cmentarz żołnierski podzielono na sektory (kwatery), a te na mniejsze części. Każdą część oznaczono literą alfabetu łaćnińskiego. Zrekonstruowano 161 steli pojedynczych i dwa groby zbiorowe. Dodać warto, iż kształt steli opracowali Rabinini. W górnej jej części znalazła się gwiazda Dawida, niżej imię, nazwisko żołnierza i data śmierci. Informacje te zapisane były po polsku i hebrajsku. [11, s.140]. W czerwcu 1937 roku stało już 96 nagrobków pojedynczych i dwa nagrobki dla wspólnych mogił. W lipcu tego roku na kwaterach C i D ustawiono już odpowiednio 112 i 70 steli¹³. Ostatnia notatka prasowa opisująca stan zaawansowania prac na cmentarzu pochodzi z października 1937. *Gazeta Gminna* donosiła, iż te dobiegają końca. Nagrobki wojskowe są ustawione we wszystkich kwaterach, metalowe ogrodzenie kwater będzie także wkrótce zrealizowane. Zakończona jest konstrukcja wspólnego pomnika, a w alei grobów wojennych układa się chodnik¹⁴. Zbliżał się ostatni akord przedsięwzięcia, którym miało być odsłonięcie pomnika.

O ile z tych notatek prasowych dowiadujemy się jak postępowały prace naprawcze przy części żołnierskiej o tyle zarówno układ przestrzenny jak formy pojedynczych nagrobków przed przebudową nie są znane. Dwa zdjęcia, pochodzące z lat 1934, 1935 (ryc.7, 8) ukazują luźno ustawione, różnorodnie w wielkości i formie tradycyjne macewy, przy czym na zdjęciu przed uporządkowaniem są one w bujnej zieleni, natomiast po uporządkowaniu nieco zmienia się układ – część wygradzona jest drewnianym płotem, nieco uporządkowana jest zieleń, ale nagrobki nadal mocno się różnią między sobą.

Uroczyste odsłonięcia pomnika i przekazanie grobów wojennych Gminie i społeczeństwu nastąpiło 14 listopada 1937 roku z *udziałem przedstawicieli Władz, Armii, Gminy Żydowskiej, Rabinatu, licznych delegacji zrzeszeń, i instytucji społecznych oraz pocztów sztandarowych szeregu organizacji, szkół i związków kombatanckich z Warszawy, Lwowa, Katowic Sosnowca, Będzina, Przemyśla i innych miast. Wzdłuż alei cmentarnej naprzeciw pomnika, ustawiła się kompania honorowa 20 pułku piechoty ziemi krakowskiej z orkiestrą i sztandarem, jak również Żydzi żołnierze garnizonu krakowskiego*¹⁵.

Ostatecznie w części wojskowej cmentarza spoczęło 325 żołnierzy – 41 oficerów, 276 szeregowców i 8 powstańców¹⁶.

W tak krótkim artykule pominę dalszy opis samej uroczystości skupiając się na zagadnieniach przestrzenno–architektonicznych. Część wojskowa, zbudowana i usytuowana była najprawdopodobniej w południowo-zachodniej części cmentarza żydowskiego. Składała się z czterech kwater (A, B, C, D) z których pierwsza mogła przylegać do południowego muru cmentarza, a pozostałe mogły być równoległe do zachodniego muru. Sam pomnik usytuowany na podwyższeniu, zaprojektowali inżynierowie Alfred Düntuch, Edward Kreisler i dr inż. Józef Taube¹⁷. Utrzymany w *duchu modernizmu, miał kształt prostokątnej ściany pomnikowej, flankowanej po bokach wysuniętymi z lica filarami, wbudowanej*

¹¹ [3], nr 3, 16 kwietnia 1935, s. 5.

¹² [3], nr 4, 12 sierpnia 1935, s.7, 8.

¹³ [3], nr 8, 25 czerwca 1937, s.13 ; *Gazeta Gminna*, Nr 4, 15 lipca 1937, s.2.

¹⁴ [8], Nr 5, 18 października 1937, s.5

¹⁵ [8], Nr 6 25 listopada 1937, s. 6-10

¹⁶ *ibidem*

¹⁷ www.in.memoriałm.architektsarp.pl/pokaz/edward_kreisler.18083, www.in.memoriałm.architektsarp.pl/pokaz/alfred_jozef_duntuch.19234; Obydwaj projektanci pomnika byli wziętymi architektami. Kreisler był współautorem budynku Ochrony Starców Żydowskich przy ul. Chmielewskiego 6, współautorem budynku Muzeum Narodowego w Krakowie, Schroniska PTSM przy Oleandrach. Düntuch był współautorem m. innymi kamienicy przy ul. św. Marka 33, kamienicy narożnej al. Słowackiego 24/Grottgera 1, kamienicy Krzywa 10, oraz kilku biurów w Sao Paulo. Wszystkie te obiekty stworzył w duecie ze Stefanem Landbergiem.

w ogrodzenie cmentarza. W dolnej części tych filarów umieszczony hełm grecki i miecz. typu *xipios* – analogiczny jak w emblematy steli nagrobnych. Na środku ściany umieszczono godło Polski, orła w koronie z wpisaną wewnątrz tarczą gwiazdy Dawida i napis w języku polskim i hebrajskim: „Żołnierzom Żydom Poległym 1914-1921,„. Pod napisem, na postumencie olbrzymi kamienny znicz. [15, s.154]. Zwraca uwagę podobieństwo układu ściany pomnikowej do rozwiązania zastosowanego w pomniku Legionistów na cmentarzu Rakowickim. Zdjęcie samego pomnika (ryc. 9) kilkakrotnie publikowana w prasie i książkach poświęconych cmentarzowi przy ul. Miodowej może być dowodem, że pomnik był wkomponowany w mur otaczający cmentarz, ale nie określa położenia samego pomnika względem stron świata, tym samym nie wyjaśnia jak był on usytuowany w stosunku do całego układu nekropolii wojskowej. Na drugim zdjęciu z uroczystości (ryc. 8) widzimy po obu stronach szpaleru żołnierzy z kompanii honorowej stele nagrobne. Na prawej, w górnej jej części widoczny jest okrągły emblemat z gwiazdą Dawida, okoloną z lewej strony wieńcem laurowym. W środkowej części hełm grecki, za którym widoczny jest obosieczny miecz – *xipios* [15, s.154]. Takie emblematy umieszczone były na wszystkich stelach żołnierskich.

Cmentarz w tym stanie przetrwał do roku 1939. Po wkroczeniu do Krakowa okupantów zezwolono jeszcze na bieżące pochówki cywilne, ale od czasu utworzenia, w marcu 1941, getta w Podgórzu cmentarz został zamknięty [10, s.162]. Praktycznie dewastacja całej nekropolii żydowskiej zaczęła się już od września 1939. Niemcy, w ramach likwidacji śladów polskości, nakazali rozbiórkę pomnika Żołnierzom Żydom Poległym 1914–1921, dużą część żołnierskich steli nagrobnych zniszczono, a niemal ogromnej dewastacji części wojskowej dokonano w 1944 roku, kiedy hitlerowcy zrównali z ziemią pas cmentarza, szerokości około 20 m przy zachodnim murze, wzdłuż torów kolejowych z przeznaczeniem pod budowę szkoły dla pracowników kolejowych. Wówczas wraz z grobami cywilnymi zlikwidowana została duża część wojskowa, przylegająca do muru cmentarnego [6, s.154].

7. CMEN TARZ W ROKU 2018

Dzisiejszy obraz całego cmentarza żydowskiego powstał w wyniku ogromnej akcji z funduszy amerykańskiej organizacji pomocy Żydom *Joint Distribution Committee* dzięki której, w latach 1960–1963 cmentarz został uporządkowany [6, s.154,155]. Z założenia części wojskowej pozostało kilkadziesiąt steli nagrobnych albo stojących (ryc.11) na polach mogiłnych wzdłuż zachodniego muru cmentarza (26), albo w formie destrukcyjnych o różnej skali zniszczenia, wkomponowanych w otaczający dom pogrzebowy murek (ryc. 6), lub rozrzuconych w różnych miejscach cmentarza. Stele stojące mają wymiary 38 x 63 cm i spoczywają na betonowych cokołach (ryc. 12). Tylko jedna steła wkomponowana w murek przy domu pogrzebowym posiada, uszkodzony w niewielkim stopniu emblemat z gwiazdą Dawida¹⁸ (ryc.14). Usytuowane w najdalszej, południowej części cmentarza podwyższenie, z dwoma biegami schodów może być miejscem, w którym w roku 1937 stał pomnik *Żołnierzom Żydom Poległym 1914-1921*, a tym samym kwatera A. (ryc. 10).

8. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Układ przestrzenny (ryc.14)

Analizując dzisiejszy plan założenia możemy stwierdzić, iż hipoteza postawiona przy opisie cmentarza po renowacji w latach 1935–1937 jest właściwa. Całe założenie wojskowe położone było w południowo-zachodniej części cmentarza żydowskiego. Nato-

¹⁸ Inskrypcja na steli informuje, iż należała do miejsca pochówku szer. Henryk Weiderberg zm. 25.X.1914

miał dalsze wnioski będą trafne pod warunkiem, że dzisiejszy układ alejek nie jest wtórny, zrealizowany w trakcie renowacji cmentarza w latach sześćdziesiątych XX wieku. Część zachodnia odbiega znacznie od reszty alejek cmentarnych tworząc odrębną siatkę komunikacyjną ułożoną wzdłuż osi północ–południe. Jeżeli po stronie zachodniego muru cmentarnego dodamy zniszczony przez okupantów pas szerokości 20 m mogłoby powstać założenie wielokwaterowe zakończone w części południowej plateau, na którym mógł stać pomnik oraz część macew. Na opisanym wcześniej zdjęciu z uroczystości odsłonięcia pomnika (ryc.8) widoczne stele nagrobne stoją wyżej w odniesieniu do terenu, na którym stoją żołnierze. Pewien znak zapytania powstaje co do usytuowania pomnika przyległego do południowej części muru, który w tym fragmencie jest lekko skośny. Po drugie dzisiejsze podwyższenie, z dwoma biegami schodów, byłoby wyraźnie asymetryczne w stosunku do alejek pól grobowych. Generalnie do momentu odnalezienia nawet częściowej dokumentacji graficznej czy fotograficznej wszelkie wizje jak była rozplanowana część żołnierska pozostaną tylko hipotezami.

Układ steli nagrobnych

Pozostałe do dzisiaj stele nagrobne usytuowane są wzdłuż zachodniego muru cmentarza. Ustawione częścią z inskrypcją za wschód czyli równolegle do alejek, natomiast opierając się na rycinie 8 układ macew byłby prostopadły do alejek, a więc inskrypcją na południe. To zupełnie zmieniłoby obecny kształt tej części cmentarza.

Stele nagrobne

Raz jeszcze wracając do ryciny 8 i przedstawionych na niej steli, jednoznacznie można zawyrokować, iż są to opracowane przez Rabinów w latach trzydziestych stele z opisanym już wcześniej okrągłym emblematem z gwiazdą Dawida i inskrypcjami w dwóch językach. Nie wiemy natomiast czy dla powstańców i kombatantów pochowanych w tej części stele nagrobne były identyczne czy różne.

Ogólny stan cmentarza

Niestety w chwili obecnej można mówić o postępujących zniszczeniach istniejących obiektów, które padają ofiarą bujnej roślinności, działań ludzi i czasu. Niewątpliwie ważnym krokiem byłoby nawet minimalne uporządkowanie zieleni i postawienie informacji słowno-graficznej, iż w tej przestrzeni cmentarza cywilnego pochowanych jest ponad 300 żołnierzy Żydów.

BIBLIOGRAPHY

- [1] ANK^r Wojskowy Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi Okręgu Korpusu nr V w Krakowie, Nr 29/275/0/- 4, Nr 29/275/0/-8, Nr 29/275/0/-9, Nr 29/275/0/-45.
- [2] Biberstein A., *Zagłada Żydów w Krakowie*, Kraków, Wydawnictwo literackie, 1985.
- [3] Biuletyn Okręgu Krakowsko–Śląskiego Związku Żydów uczestników walk o niepodległość. Roczniki 1934 – 1938.
- [4] Broch R., Hauptmann H., *Westgalizische Heldengräber aus den Jahren des Weltkrieges 1914-1915*, Wien, 1918.
- [5] Drogomir J.J.P., *Polegli w Galicji Zachodniej 1914–1915 (1918). Wykazy poległych i zmarłych pochowanych na 400 cmentarzach wojskowych w Galicji Zachodniej*, Tarnów 2005, tom III.
- [6] Duda L., Jodłowiec A., *Spacer po cmentarzu śladami najznakomitszych osób tam spoczywających. Wstęp*, [w:] Nowakowski A., *Powiększenie*, Kraków, s.154.
- [7] Duda O., *Cmentarze I wojny światowej w Galicji Zachodniej 1914–1918*, Warszawa Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, 1995.
- [8] Gazeta Gminna organ urzędowy Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie. Roczniki 1934 –1938.
- [9] Grodziska K., *Cmentarze Podgórze*, Kraków Wydawnictwo Secesja, 1992, s.67–76.

- [10] Hońdo L. *Kamienni świadkowie*, [w:] Nowakowski A., Powiększenie, Kraków, s.102.
- [11] Jakimyszyn A, *L'histoire du cimetiè're militaire Joif N° 387 à Cracovie* [w:] *Scripta Judaica Cracoviensia*, Vol II, Kraków (2013), s. 135–146.
- [12] Kopaliński Wł. *Słownik symboli*, Warszawa, Wiedza Powszechna, 1990, s. 459.
- [13] Nowakowski A., Powiększenie. Nowy Cmentarz Żydowski w Krakowie / Blowup The New Jewish Cemetery in Kraków, Universitas 2006.
- [14] Nowy Dziennik, Kraków, poniedziałek 15 listopada 1937, Nr 314.
- [15] Partridge A, *Cmentarze wojenne XI okręgu cmentarnego „Twierdza Kraków w kontekście działalności architektonicznej Hansa Mayra* [w:] *Rocznik Krakowski*, t LXXIX,2013, Kraków, s.141–167.
- [16] Schubert J., Pencakowski P., *Cmentarze Twierdzy Kraków z lat 1914–1918*, [w:] *Rocznik Krakowski* t.LIX, Kraków, 1993, s. 128–151.
- [17] Schubert J., *Żydzi w armii austriackiej przed I wojną światową. Izraelickie cmentarze wojskowe na terenach dawnej Galicji Zachodniej* [w:] *Studia z historii architektury i urbanistyki poświęcone prof. Józefowi Tomaszowi Frazikowi*, Kraków, Prace Naukowe Zakładu Historii Architektury, urbanistyki i Sztuki Powszechnej 1999, s.243–267.
- [18] Schubert J., *Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro–Węgierskiej. Dziewiąty Wydział Grobów Wojennych (Kriesgräber-Abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915–1918*, [w:] *Czasopismo Techniczne, Architektura*, 3–A/2009, Zeszyt 13 s. 169–200.
- [19] *Welt Untergang Jüdisches Leben und Sterben im Ersten Weltkrieg*, Wydawnictwo Muzeum Żydowskiego w Wiedniu, Wiedeń, Styria Premium, 2014.
- [20] *Węgierskie Lwy Judy w Galicji. Hungarian Lions of Judah In Galicia*, Katalog wystawy Żydowskie Muzeum Galicji, Kraków, 2017.
- [21] Zbroja B., *Zapomniane dziedzictwo. Architektura żydowskiego Krakowa* [w:] *Świat przed Katastrofą. Żydzi krakowscy w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kraków, Międzynarodowe Centrum Kultury, 2007, s.46.
- [22] *Österreichisches Schwarzes Kreuz. Kriegsgräberfürsorge*. Roczniki 1991, 1992.

AUTHOR'S NOTE

The author teaches the General History of Architecture module at the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University in Krakow. He has also been investigating the subject of military cemeteries from the period of the First World War in Galicia for several decades. He is a member of the Academic Council of the Association of the Municipalities of the Przemyśl Fortress.

O AUTORZE

Autor prowadzi przedmiot Historia Architektury Powszechnej na Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie. Jednocześnie od kilkadziesiąt lat zajmuje się tematyką cmentarzy wojennych z okresu I wojny światowej w Galicji. Jest członkiem Rady Naukowej przy Związku Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl.

Contact | Kontakt: architekturatenia@gmail.com